

FRAGMENTS D'UN RESPONSORIAL DE LA CATEDRAL DE GIRONA

ARX. COR. ARAGÓ, FRAG. 8 (OLIM VÀRIA VIII)

MIQUEL DELS S. GROS (*)

L'Arxiu Capitular de la catedral de Girona, si bé conserva una excel·lent col·lecció de manuscrits dels segles X-XV, actualment, més aviat és escàs en manuscrits litúrgics dels segles X-XII. Per això ens ha semblat que serà d'utilitat la publicació i estudi d'aquests fragments de responsorial del segle XII que, com a conseqüència de la desamortització del segle XIX, ara es conserven en la secció de fragments de manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

DESCRIPCIÓ DEL MANUSCRIT

Se'n conserven 12 folis en pergamí, de gran format, que actualment tenen 31 x 23,5 cm. Són, doncs, força més grans que els de l'Antifonari-responsorial de la col·legiata de Sant Feliu de Girona que només fan 26 x 19,5 cm.¹ El pergamí es ben elaborat sense, però, poder dir que siguin restes d'un manuscrit de luxe. Els folis, per desgràcia no conserven els marges primitius, són encarats així: < > >/< > < >, i pertanyen a tres quaderns, que es poden reconstruir segons figura 1.

(*) Casa sacerdotal, Parc Balmes, 2- 08500 VIC.

¹ Aquest manuscrit ha estat estudiat i publicat per J.M.MARQUÈS-M.S.GROS. "L'Antifonari de Sant Feliu de Girona (Girona, Museu Diocesà, ms.45)", *Miscel·lània Litúrgica Catalana* 6 (1995) 177-326. Sobre els antifonaris-responsorials romano-francs, vegeu E.PALAZZO, *Histoire des livres liturgiques. Le Moyen Age. Des origines au XIIIe siècle*, París 1993, p.150-155.

És impossible de saber si els últims folis dels quaderns portaven numeració i reclams en la part inferior perquè el foli 12v té el marge inferior retallat. El pautat és fet a punta seca sobre la cara del pèl. La lletra és disposada en una sola columna de 16 línies –l'Antifoner de Sant Feliu en té 13/18, segons els diferents quaderns del manuscrit-. Ocupa 26 x 18 cm., i té, com la de l'esmentat Antifonari, 0'3 cm. d'alçada.

La seva lletra és la minúscula carolina normal en els manuscrits litúrgics catalans del primer terç del segle XII, i ja presenta una certa angulositat que preludeja la futura minúscula gòtica. La tinta és de color marró fosc, i les rúbriques són en vermell, color que també s'utilitza en l'ornamentació de les caplletres més importants, embellides amb animals i foliació vegetal. En aquestes s'hi observen dues mans. A la mà més correcta i reeixida pertanyen la H del fol. 1v, , amb un gos, la I del fol. 2, amb decoració floral, la A del fol. 5v, també amb decoració floral sobre fons vermell, la E del fol. 7v, amb un gos, la S del fol. 8v, amb decoració floral sobre fons vermell, la C del fol. 11, amb decoració floral, i la D del fol. 12v, també amb decoració floral. En canvi la E del fol. 3v, i la P del fol. 9v, amb un animal fantàstic, són de molt poca categoria artística. Aquestes dues inicials, originàriament devien haver quedat en blanc i un decorador inexpert posteriorment les pintà a fi de completar el manuscrit. Les caplletres secundàries són sempre en color vermell.

La notació musical és la característica catalana en la seva plenitud, amb una certa diastemàtia. No té ni línies, ni claus, ni guió final. De fet és molt semblant a la de l'esmentat Antifonari de Sant Feliu. Amb tot sembla que els dos manuscrits, tant en la seva lletra com en la notació musical són obra de mans diferents. On les dues obres són evidentment diferents, però, és en la forma i decoració de les grans caplletres que tenen.

Aquests fragments provenen certament de la catedral de Girona, on servien per a reforçar les cobertes d'un capbreu dels béns de l'ardiaca major Ramon de Vilaric, datat l'any 1317, el qual, en la desamortització dels béns de la seu, en el segon quart del segle XIX, passà a l'Arxiu de la Delegació d'Hisenda de Girona, i més tard a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on actualment és el volum 381 de la secció "Monacals Hisenda Girona".

El seu tipus de lletra i de notació musical permeten datar aquests fragments en el primer terç del segle XII, com l'esmentat Antifonari de Sant Feliu de Girona. Ambdós haurien estat escrits pels copistes que actuaven entorn de la seu gironina i de l'església canonical de Sant Feliu. Poden ser considerats, doncs, com una obra de l'escriptori de Girona, entenent el mot "escriptori" no

com un local concret de la catedral o bé de Sant Feliu, amb personal fixe i ben organitzat, sinó com un conjunt d'escriptors i de miniaturistes que actuaven entorn dels dos centres, de manera autònoma i responen a les peticions concretes que els responsables dels dos centres i de les nombroses esglésies parroquials, i segurament també monàstiques, del bisbat els feien. El seu treball no es reduïa pas només a fer manuscrits, perquè també devien ser ells els que escrivien els nombrosos documents que l'activitat econòmica de les dues comunitats canòniques generava.

S'ha dit que els fragments provenien d'un responsorial de tipus monàstic, però el seu estudi intern permet constatar que és plenament de tipus secular i canònic. Com l'Antifonari de Sant Feliu, devia anar relligat conjuntament amb un antifonari, del qual per desgràcia, no en queda cap testimoni. Tots els responsoris que conté eren cantats en l'ofici de les matines, després de cada una de les nou lectures de què aquest ofici era format, excepte en les matines del dia de Pasqua que, com després veurem, només tenia tres lectures i tres responsoris.

Higini Anglès els descriu i dóna reproducció fotogràfica del fol.10v en la seva monumental història de la música a Catalunya fins al segle XIII², i Gregori M. Sunyol els utilitza en l'edició francesa de la seva paleografia gregoriana.³ Alexandre Olivari els esmenta en els estudis sobre manuscrits litúrgics catalans antics⁴, i Francesc Bonastre els fa servir en l'edició de les verbetes catalanes.⁵

² H. ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona 1935, p.144-145, làmina 32.

³ G.M.SUNYOL, *Introduction à la paléographie musicale grégorienne*, Paris 1935, p.368-371, làmines 110-112, que reproduïxen part dels folis 3, 3v i 4, respectivament.

⁴ A.OLIVAR, "Les supervivències litúrgiques autòctones a Catalunya en els manuscrits dels segles XI-XII", *II Congrés Litúrgic de Montserrat*, vol.3, Montserrat 1967, p.27, n.8 i 12.

⁵ F. BONASTRE, *Estudis sobre la Verbeta. La Verbeta a Catalunya durant els segles XI-XVI*, Tarragona 1982, p.39. Últimament també ha estat descrit per J.GARRIGOSA, *Els manuscrits musicals a Catalunya fins al segle XIII. L'evolució de la notació musical*, Lleida 2003, p.72.

EL TEXT

En la transcripció del text dels fragments només publiquem els inicis dels textos ja coneguts i publicats al “Corpus Antiphonarium Officii” (CAO)⁶, mentre que dels responsoris que manquen en aquesta gran obra en donem el text íntegre. Hi utilitzem aquestes sigles: posem entre parèntesis angulars < > tots els mots que afegim al text per fer-lo més entenedor; els parèntesis angulars [ ] serveixen per a indicar la part restituïda en els llocs que presenta llacunes; els signes { } mostren els mots que cal suprimir, mentre que els mots afegits entre línies pel mateix copista del manuscrit són indicats amb els signes [ ] Després de cada peça posem la referència a l'esmentat “Corpus” (CAO), lloc on el lector trobarà el seu text íntegre. En les verbetes dels responsoris de Pasqua, de l'Assumpció i de la Pentecosta posem també la pàgina en què aquests textos han estat publicats en el “corpus” de les verbetes dels manuscrits catalans publicat pel professor Francesc Bonastre (Bon.).⁷ La numeració aràbiga marginal és nostra.

IN OCTABAS NATALIS DOMINI

.....⁸

1 RS. Dies sanctificatus illuxit nobis ...gentes] /f.1/ et adorate dominum

⁶ R. –J.HESBERT, *Corpus Antiphonarium Officii*, Roma 1963 i ss.

⁷ Cf. nota 5.

⁸ És difícil de dir quants quaderns manquen abans del fol.1. Sembla, però, que només poden ser dos quaderns, que contenen els responsoris de les cinc dominiques d'Advent, de les festes de Nadal i dels sants de la seva octava. El foli, en la part superior del marge dret, en lletra de la segona meitat del segle XIV, té els inicis d'aquests responsoris:

- “ I. Hodie nobis celorum
- II. Hodie nobis de celis
- III. Hodie dominus per uterum
- III. Quem vidistis
- V. O magnum mysterium
- VI. Gloria in al[tissimis]
- cum* Verbeta...
- VII. Sancta et immaculata
- VIII. Descendit de celis
- IX. Verbum caro factum
- VR. Tan[quam] sponsus

Aquests responsoris són els normals en les matines del dia de Nadal, i el fet de trobar-los copiats aquí vol dir que, a mitjan segle XIV, a la catedral de Girona, s'utilitzaven en l'ofici matinal de l'octava nadalenca. La mateixa llista de responsoris, amb algun petit canvi, també figura en les matines de l'octava de Nadal de la Consueta de Girona de l'any 1360, Girona Arx. Cap., ms. 9, fol.28. Sobre aquest manuscrit, vegeu J. JANINI, *Manuscritos Litúrgicos de las Bibliotecas de España, II: Aragón, Cataluña y Valencia*, Burgos, 1980, p.87-88.

FRAGMENTS D'UN RESPONSORIAL DE LA CATEDRAL DE GIRONA

quia hodie descendit... VR. Hec dies quam fecit dominus... P. Quia hodie.
(CAO 6444)

2 RS. Natus est nobis admirabilis deus fortis, pater futuri seculi, princeps pacis; multiplicabitur eius imperium, et pacis non erit finis. VR. Super solium David et super regnum eius sedebit, ut confirmet illud et corroboret iudicio et iusticia. P. Multiplicabitur.

3 RS. In Patre manet æternitas, et non peribit... VR. Tanquam sponsus. P. Non dedignatus. (CAO 6922)

4 RS. Parvulus natus [natus] est nobis et filius ... VR. Multiplicabitur eius imperium et pacis ... P. Et vocabitur. (CAO 7354)

5 RS. Nesciens mater virgo virum, peperit sine ... VR. Domus pudici pectoris templum repente ... P. Sola virgo. (CAO 7212)

6 RS. Congratulamini michi, omnes qui diligitis... VR. Beata[m] /f. 1v/ me dicent omnes generaciones. P. Quia cum essem. (CAO 6322)

7 RS. Hodie dominus per uterum virginis nasci... VR. Hodie nobis celorum rex de virgine nasci dignatus est. P. <U>t nos redi<meret>. (CAO 6848)

IN DIE APPARITIONIS

8 Hodie in Iordane baptizato domino aperti sunt... VR. Descendit Spiritus Sanctus corporali specie... P. Hic est. (CAO 6849)

9 RS. In columbe specie Spiritus Sanctus visus est... VR. Celi aperti sunt super eum et vox... P. Hic est. (CAO 6892)

10 RS. Illuminare, illuminare, Iherusalem, venit lux tua... VR. Et ambulabunt gentes in lumine tuo... P. Et gloria. (CAO 6882)

11 RS. Venit lumen tuum, Iherusalem, et gloria... VR. Filii tui de longe venient, [et filie... (CAO 7833)

.....⁹

RESPONSORIA CUM ALLELUIA <IN SEPTUAGESIMA>

.....

12 RS. Alleluia, nomen bonum melius est... VR. Melior est acquisitione eius negotiatione] /f. 2/ argenti. <P. S>uper aurum. (CAO 6076)

⁹ En el marge inferior d'aquest foli, en lletra de la primera meitat del segle XV, hi ha copiat "RP. VII^{us} Simile est regnum celorum homini patrifamilias...", que utilitza el text de Mt 20, 1-6, llegit com evangeli en la dominica de la Septuagèsima.

- 13 <RS. A>lleluia, <i>iudica iudicium meum et redime... <VR. V>ide humilitatem meam domine et eripe... <P. A> calumniantibus. (CAO 6074)
- 14 <RS. A>lleluia, <a>udivimus eum in Eufrata, <i>nvenimus ... <VR. E>t requiem temporibus meis, donec...<P. U>bi steterunt. (CAO 6069)
- 15 <RS. I>n toto corde meo, alleluia, exquisivi te...<VR. I>n corde meo abscondi eloquia tua, ut non ...<P. N>e repellas me. (CAO 6943)
- 16 <RS. D>educ me in semita mandatorum tuorum...<VR. A>verte oculos meos ne videant vanitatem...<P. I>nclina cor meum. (CAO 6403)

RESPONSORIA DE ADAEI

- 17 In principio deus creavit celum et terram et Spiritus...VR. Igitur perfecti sunt celi et terra... P. Et vidit. (CAO 6925)
- 18 S. In principio /f. 2v/ fecit deus celum et terram... VR. Formavit igitur dominus hominem de limo... P. Ad imaginem. (CAO 6928)
- 19 RS. Formavit igitur dominus hominem de limo... VR. Et creavit deus hominem ad imaginem et similitudinem... P. In animam. (CAO 6739)
- 20 RS. Igitur perfecti sunt celi et terre et... VR. Et vidit deus cuncta que fecerat et erant...VR. Benedixitque deus diei septimo... <P. Quod patrarat.> (CAO 6879)
- 21 RS. Tulit ergo dominus hominem et posuit eum in ... VR. Plantaverat autem dominum deus paradysum... P. Ut operaretur. (CAO 7798)
- 22 RS. Plantaverat autem dominus deus paradysum ... VR. Produxitque dominus deus de humo omne lignum pulcrum visum et ad [vescendum... (CAO 7388)

.....¹⁰

¹⁰ Entre els folis 2v i 3 manquen dos folis que contenen el final de la sèrie dels responsoris d'Adam i els primers de la dominica de Sexagèsima.

RESPONSORIA DE LX

- .....
- 23 RS. Dum staret Abraham ad ilicem Mambre... VR. Domine, si inveni gratiam] /f. 3/ in oculis tuis... P. Tres vidit. (CAO 6562)
- 24 RS. Dixit ad Abraam dominus: Sarra uxor tua pariet tibi filium in senectute tua, et vocabis nomen eius Isahac. VR. Revertens, veniam ad te tempore isto, vita comite, et habebit Sarra uxor tua filium. P. Et vocabis.
- 25 RS. Temptavit deus Abraham et dixit ad eum... VR. Vocatus quoque a domino respondit: Adsum... P. Tolle filium. (CAO 7762)
- 26 RS. Angelus domini vocavit Abraham dicens... VR. Cumque extendisset manum ut immolaret... <P.> Ne extendas. (CAO 6098)
- 27 RS. Deus domini mei Abraham, dirige viam meam... VR. Deus domini mei Abraham, occurrere hodie... P. Ut cum salute. (CAO 6240)
- 28 RS. Veni hodie ad fontem aque et oravit dominum... VR. Igitur puella cui dixero: Da michi aquam.../f. 3v / ... P. Domine deus. (CAO 7827)
- 29 RS. Cecus sedebat secus viam, transeunte domino... VR. Et qui preibant. VR. Et qui preibant increpabant eum ut taceret... <P.> Raboni. (CAO 6260).

DOMINICA IN L^a

- 30 Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies... VR. In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut dei ministros... P. Per arma (CAO 6600)
- 31 RS. In omnibus exhibeamus nos sicut dei ministros... VR. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce dies salutis... P. Ut non vituperetur. (CAO 6919)
- 32 RS. Emendemus in melius quod ignoranter...quia [peccavimus... (CAO 6653)

.....¹¹

¹¹ Entre els folis 3v i 4 manquen 4 folis que contenien els responsoris finals de la dominica de Quinquagèsima, les dominiques primera i segona de Quaresma i l'inici de la dominica tercera.

DOMINICA III IN XL^a

- .....
- 33 RS.] /f. 4/ Memento mei dum bene tibi fuerit... VR. Tres adhuc dies sunt, post quos recordabitur Pharao... P. Ut suggeras. (CAO 7144)
- 34 RS. Merito hec patimur, quis peccavimus in fratrem... VR. Dixit Ruben fratribus suis: Nunquid non dixi...P. Idcirco . (CAO 7146)
- 35 RS. Dixit Ruben fratribus suis: Numquid non dixi nobis... <VR.> Merito hec patimur quia peccavimus in fratrem... P. En sanguis. (CAO 6479)
- 36 RS. Lamentabatur Yacob de duobus filiis suis... VR. Cumque venissent filii sui ut linirent dolorem eius, noluit consolationem eorum recipere, sed lugendo ait: P. Precor. Gloria Patri et Filio... Sicut erat in principio... /f. 4v/...seculorum. Amen. VR. Ioseph baculum senectutis, Benjamin virgam doloris. VR. Prosternens se Yacob cum lacrimis pronus in terra et adorans ait: P. Precor. Gloria et honor deo sit consolatori fidelium, nunc semperque in eterna secula. (CAO 7071)
- 37 RS. Tollite hinc vobiscum munera et ite ad... VR. Tollite de frugibus terre in vasis vestris, et ferte... P. Deus autem. (CAO 7769)
- 38 RS. Iste est frater vester minimus de quo dixeratis... VR. Atollens autem Yoseph oculos, vidit Benjamin... P. Et non pote<rat>. (CAO 6999)
- 39 RS. Dixit Yoseph undecim fratribus: Ego sum Yoseph... VR. Biennium est enim quod cepit esse fames in terra... P. Ite, adducite. (CAO 6476)
- 40 RS. Nunciaverunt Yacob dicentes: Yoseph filius tuus vivit... Egipti. [Quo audito... (CAO 7251)

.....¹²

RESPONSORIA IN SABBATO SANCTO

..... /f. 5/

- 41 RS. Ecce quomodo moritur iustus, et nemo... VR. Et dabit

¹² Entre el foli 4v i el 5 manca un foli i tot el quadern que contenia el final de l'ofici de la dominica tercera de Quaresma, l'ofici de la dominica quarta, la dominica de Passió, del Diumenge de Rams, de les tres primeres feries de la Setmana Santa, del Dijous i del Divendres Sant, i l'inici dels responsoris del Dissabte Sant.

impios pro sepultura, et dividites pro morte sua. P. Et erit in pace.
(CAO 6605)

42 RS. Estimatus sum cum descendentibus in lacum... VR.
Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebrosis... P. Factus sum.
(CAO 6057)

43 RS. Agnus dei Christus ymolatus est pro salute... VR. Luxtra sex
qui iam peracta tempus implens... P. Dampna. (CAO 6065)

44 RS. Domine, post passionem tuam et post discipulorum... VR. Ego
dixi in excessu meo: Omnis homo... VR. Conversus Ihesus respe-
xit Petrum... /f. 5v/...P. Mulieres te pre<dicaverunt>. (CAO 6504)

RESPONSORIA IN DIE SANCTUM PASCE

45 Angelus domini descendit de celo, et accedens... VR. Et intro-
eunt in monumentum. VR. Et introeunt in monumentum
viderunt... P. Iam surrexit. (CAO 6093)

46 RS. Angelus domini locutus est mulieribus, dicens...
VR. Ihesum queritis. VR. Ihesum queritis nazarenum crucifi-
xus... <P. V>enite. (CAO 6095)

47 RS. Et valde mane una sabbatorum, alleluia, veniunt... VR.
Mulieres emerunt aromata . VR. Mulieres emerunt aromata sumo
diluculo... P. Orto iam. Gloria Patri et Filio... /f. 6/ Sicut erat in
principio et nunc... PS. Et valde mane. (CAO 6676)

48 PROSA. Hodie surrexit dominum,
Hodie apparens mulieribus, O
Venitque Maria prima sabbati,
Diluculo veniunt ille mulieres, O
Sepulcrum vacuum inveniunt,
<P> Orto iam sole. (Bon 116)
VR. Mulieres emerunt aromata,
Sumo diluculo veniunt ad monumentum,
P. Orto <iam sole>.
Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto.
<P> Et valde.

49 ALIA. Christus hodie surexit ex tumulo,
Victo zabulo, expugnato baratro, O
Una sabbati veniunt sumo iam diluculo,
Sancte femine unguento satis mirifico, O

- Redeunt set Christo non invento,
<P.> Orto iam sole. (Bon 125)
- 50 PROSA. Hodie regi celi domino,
Omnis vox personet in iubilo, O
Concentus angelorum polo,
Votumque humanum genus mundo, <O>
Gloriam surgenti supero,
Mortis victor fuit, et seculo.
<P.> Orto iam <sole>. (Bon 114)
- 51 ALIA PROSA. Omnis personet vox Christo,
Laudem quam depromat in iubilo.
Qui hodie victo sat versuto,
Victor resurrexit iam diluculo.
Mundi per declivo preclaro,
<P.> Orto iam sole, alleluia. (Bon 120)
- 52 RS. Dum pertransisset sabbatum, Maria Magdalena et .../f. 6v/...
VR. Et valde mane una sabbatorum, veniunt ad monumentum...
P. Ut venientis. (CAO 6565)
- 53 RS. Maria Magdalena et altera Maria ibant diluculo... VR. Cito
euntes, dicite discipulis eius et Petro, quia... P. Sicut locutus.
(CAO 7128)
- 54 RS. Tulerunt dominum meum, et nescio ubi posuerunt... VR. Et
vidit duos angelos in albis sedentes unum ad capud et unum ad
pedes ubi positum fuerit corpus Ihesu qui dicunt ei: P. Mulier
(CAO 7797)
- 55 RS. Congratulamini mihi, omnes qui diligitis dominum ... VR.
Recedentibus discipulis non recedebam...P. Et dum fleret. (CAO
6323)
- 56 RS. Christus resurgens ex mortuis iam non moritur.../f. 7/...VR.
Mortuus est enim propter peccata nostra et resurrexit propter ius-
tificacionem nostram. P. Quod enim. (CAO 1796, 6280bis)
- 57 RS. Surgens Ihesus dominus noster, stans in medio... VR. Hoc
cum dixisset, insuflavit et dixit eis: Accipite Spiritum Sanctum.
P. Gavisi sunt. (CAO 7734)
- 58 RS. Surrexit pastor bonus, qui posuit animam suam... VR.
Surrexit dominus de sepulcro, qui pro nobis...P. Et pro suo. (CAO
7742)

- 59 RS. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio...VR.
Non in fermento veteri neque in fermento malicie...P. Epulemur.
(CAO 6699)
- 60 RS. Virtute magna reddebant apostoli testimonium...VR. Repleti
quidem Spiritu Sancto, loquebantur verbum...P. Alleluia. (CAO
7907)
- 61 RS. De ore prudentis procedit mel, alleluia, dulcedo... /f. 7v/ ...
VR. Sapientia requiescit in lingua eius et prudentia... P. Favum
distilla<ns>. (CAO 6396)

DOMINICA II^a POST PASCHA

- 62 Ego sicut vitis fructificavi suavitatem hodoris... VR. In me gra-
cia omnis vie et veritatis... P. Transite. (CAO 6633)
- 63 RS. Audivi vocem in celo tanquam vocem tronitui... VR. Vidi
angelum dei volantem per medium celum, voce... P. Regnabit.
(CAO 6153)
- 64 RS. Audivi voces in celo angelorum multorum... VR. Et exivit
vox magna de templo a trono dicens: P. Timete. (CAO 6152)
- 65 RS. Ostendit michi angelus fontem aque vive... VR. Postquam
audissem et vidissem.../f. 8/... P. Deum adora. (CAO 7344)
- 66 RS. Locutus est ad me unus ex septem angelis... VR. Et sustulit
me in spiritu in montem magnum... P. Et vidi. (CAO 7096)
- 67 RS. Vidi Iherusalem descendentem de celo, ornatam... VR. Et
erat structura muri eius ex lapide iaspide... P. Alleluia . (CAO
7876)
- 68 RS. Vidi portam civitatis ad orientem positam... VR. Vidi
Iherusalem descendentem de celo ornatam tanquam... P. Et super
muros. (CAO 7877)
- 69 RS. Hec est Iherusalem civitas magna celestis... VR. Porte eius
non claudentur per diem, nox enim...P. Quoniam . (CAO 6803)
- 70 RS. Platee tue, Iherusalem, sternentur auro mundo...VR. Luce
splendida fulgebis /f. 8v/ et omnes... P. Et per omnes. (CAO
7390)
- 71 RS. Decantabat populus in Israhel, alleluia ... VR. Sanctificati
sunt ergo sacerdotes et levite...P. Et David. (CAO 6400)
- 72 <RS.> {VR.} In diademate capitis Aaron lapides preciosi... VR.
Corona aurea supra mitram eius expressa signo sanctitatis.

P. Dum perfici<cerentur>. (CAO 6898)

73 RS. Veniens a Libano quam pulchra facta es...VR. Speciosa facta es et suavis in deliciis...P. Super omnia. (CAO 7829)

74 RS. Docete filios vestros, alleluia, ut...VR. S<c>ripsit Moyses canticum et docuit filiis Israhel. <P.U>t memoriter. (CAO 6483)

DOMINICA IIII POST PASCHA RESPONSORIA

75 Si oblitus fuero tui, alleluia, obliviscatur me... {RS.} <VR> Super flumina Babilonis illic sedimus et flevimus... P. Adhereat. (CAO 7653)

76 RS. Hymnum cantate nobis, alleluia, quomodo... /f. 9/... VR. Illic interrogaverunt nos qui captivos... P. Quomodo. (CAO 6872)

77 RS. Viderunt te aque deus, viderunt te aque... VR. Illuxerunt coruscaciones tue orbi terre, commota est... P. Multi<tudo> . (CAO 7867)

78 RS. Narrabo nomen tuum fratribus meis... VR. Apud te laus mea in ecclesia magna, vota mea reddam... P. In medio . (CAO 7194)

79 Alleluia, iudica iudicium meum. P. In ecclesiis, benedice deo, alleluia, domino de fontibus Israhel, alleluia, alleluia. VR. Regna terre cantate deo, psallite domino. P. De fontibus.

80 RS. Alleluia, audivimus eum in Eufrata. (CAO 6069)

81 RS. Cantate deo, alleluia, psalmum dicite ei, alleluia. VR. Date gloriam laudi eius. P. Psalmum. (CAO 6268)

82 <RS.> {VR.} Deus canticum novum cantabo tibi, alleluia, in psalterio... VR. Qui das salutem regibus, qui redemisti... P. In psalterio. (CAO 6268)

83 RS. Bonum est confiteri domino, alleluia, et... VR. Ad annunciantium mane / f. 9v/ misericordiam...P. Et psallere. (CAO 6256)

84 RS. Iubilare domino, alleluia, omnis terra, alleluia. VR. Et salmum dicite nomini eius, date gloriam laudis. P. Alleluia.

RESPONSORIA IN DIE ASCENSIONIS DOMINI

85 Post passionem suam, per dies quadraginta...VR. Et convalescens precepit eis ab Iherosolimis... P. Et videntibus. (CAO 7320)

86 RS. Omnis plenitudo domini exaltata est super... VR. A sumo

- celo egressio eius, et occursus... P. Et nomen eius. (CAO 7320)
- 87 RS. Exaltare domine, alleluia, in virtute tua... VR. Cantabimus et psallemus. P. In virtute. (CAO 6682)
- 88 RS. Ascendens in altum, alleluia, captivam duxit ... VR. Ascendit deus in iubilatione, dominus...P. Dedit dona. (CAO 6121)
- 89 RS. Ponit nubem ascensum suum, domine...VR. Qui facit angelos suos spiritus et mi/f. 10/nistros suos... P. Ambulant. (CAO 7392)
- 90 RS. Ascendit deus in iubilatione, alleluia, et... VR. Ascendit Christus in altum. P. Et dominus. (CAO 6123)
- 91 RS. Non conturbetur cor vestrum, ego vado ad patrem...VR. Ego rogabo Patrem et alium Paraclitum dabit... P. Spiritum. (CAO 7225)
- 92 RS. Si enim non habiero, Paraclitus non... VR. Non enim loquetur a semetipso sed quecumque... P. Cum autem. (CAO 7651)
- 93 RS. Ego rogabo Patrem et alium Paraclitum dabit vobis ... VR. Si enim non habiero, Paraclitus non veniet... P. Spiritum. (CAO 6631)
- 94 RS. Non conturbetur cor vestrum; ego vado... VR. Nisi ego habiero, Paraclitus non veniet ad vos.../f. 10/v/ ... P. Et ipse. (CAO 7225)
- 95 RS. Viri galilei quid admiramini aspicientes in celum... VR. Cumque intuerentur in celum euntem illum... P. Hic Ihesus. Gloria Patri et Filio... Sicut erat in principio et nunc et semper... RS. Viri galilei. (CAO 7904)
- 96 PROSA. In eadem quippe carnis efigie,
Qua Christus paternam subiit sedile,
<V>enturus est arbiter orbis terre,
Singulorum comissa discutere.
Nos illo pio precum libamina fundamus pectora,
Ut adveniens compotes aeternae nos reddat gratiae.
Togatas que suos candido vellere,
Niveum perducatur oves ad ovile,
Sibique faciat adherere.
<P> In celum. (Bon 130)
- 97 RS. Non relinquam vos arphanos, alleluia, vado et venio... VR. Ego rogabo Patrem. VR. Ego rogabo Patrem et alium Paraclitum dabit... P. Et gaudebit. Gloria Patri et Filio...RS. Non relinquam. (CAO 7230)

98 RS. Ite in orbem universum et predicate dicentes.../f. 11/... VR.
In nomine Patris et Filii et... P. Et qui crediderit. (CAO 7028)

IN DIEM SANCTUM PENTECOSTES <RESPONSORIA>

99 Dum completerentur dies Pentecostes, erant omnes... VR. Et
apparuerunt illis dispertite lingue, tanquam... P. Tanquam.
(CAO 6536)

100 RS. Repleti sunt omnes Spiritu Sancto, et cepereunt... VR.
Loquebantur variis linguis apostoli... P. Et convenit. (CAO
7531)

101 RS. Loquebantur variis linguis apostoli... VR. Repleti sunt
omnes Spiritu Sancto et ceperunt ... P. Magnalia. Gloria Patri
et Filio et... Sicut erat in principio et nunc. RS. Loquebantur.
(CAO 7101)

102 VERBETA. Lumen de lumine adesto Christe,
Piis unquam quis precibus nescis deesse.
Et illo igne nostrum cor adure,
Quo<s> inflamasti alumnos hodie.
<Reple nos Spiritu gracia,> /f.11v/
Sine quo nemo tuus esse,
Poteris nec digne psallere
<P.> -luia. (Bon 142)

103 Rs. Loquebantur variis linguis apostoli, alleluia... VR. Repleti
sunt omnes Spiritu Sancto et ceperunt... P. Magnalia. (CAO
7101)

104 RS. Spiritus domini replevit totam domum ubi erant... VR.
Cum essent in unum congregati propter metum... P. Et repleti
sunt. (CAO 7690bis)

105 RS. Iam non dicam vos servos sed amicos meos, quia ... VR.
Hoc cum dixisset, insufflavit et dixit eis... P. In vobis. (CAO
7030)

106 RS. Non vos me elegistis sed ego elegi vos et posui... VR. Sicut
misit me Pater et ego mitto... P. Ut eatis. (CAO 7233)

107 RS. Disciplinam et sapientiam docebat eos.../f. 12/... VR.
Addidit illis disciplinam et legem vite hereditavit... P. Et inte-
llectu<m>. (CAO 6460)

108 RS. Spiritus Sanctus procedens a Patre apostolorum... VR.

FRAGMENTS D'UN RESPONSORIAL DE LA CATEDRAL DE GIRONA

Advenit ignis divinus non comburens set illuminans... P. Et in ore eorum. (CAO 7693)

109 RS. Advenit ignis divinus non comburens sed illuminans... VR. Invenit eos concordēs charitatis et conlustravit eos... P. Et tribuit. (CAO 6053)

110 RS. Spiritus domini replevit orbem terrarum et hoc quod... VR. Spiritus enim omnia scrutatur... P. Et hoc quod. (CAO 7690)

111 RS. Apparuerunt apostolis dispertite lingue tanquam... VR. Et receperunt loqui variis linguis apostoli... P. Alleluia. (CAO 6110)

RESPONSORIA DE DAVID *If*, 12v/

Ponat [...] dominica I^a post octabas Pentecosten usque kalendas augusti responsoria de David.

112 Deus omnium exauditor est; ipse misit angelum suum... VR. Dominus qui eripuit me de ore leonis... P. Et unxit. (CAO 6430)

113 RS. Dominus qui eripuit me de ore leonis et... VR. Ipse misit angelum suum et tulit me de ovibus ... P. Ipse me eripuit. (CAO 6524)

114 RS. Ego te tuli de ovibus patris tui, dicit dominus, et... VR. Fecique tibi nomen grande iuxta nomen... P. Et fui tecum. (CAO 6636)

115 RS. Recordare, domine, testamenti tui, et dic angelo... VR. Ego sum qui peccavi, ego qui inique egi; isti qui oves sunt, quid fecerunt? Avertatur, obsecro, furor tuus, domine, a populo tuo. [P. Et ne. (CAO 7510)

.....¹³

¹³ És impossible de saber quants quaderns seguïen. Però, per la part conservada de l'Antifonari de Sant Feliu de Girona es pot calcular que manquen uns 9 o 10 quaderns.

COMENTARI

Els fragments del responsorial s'inicien amb set peces pertanyents a la commemoració de l'octava de nadal, en el dia 1 de gener -n. 1-7-. Són peces ben bé nadalenques, sense cap al·lusió a la cerimònia de la Circumsció de l'Infant Jesús, commemorat en aquesta mateixa diada. Totes es troben en altres responsorials fins ara publicats, excepte el responsori "Natus est nobis" -n. 2-, que podria ser propi de la tradició litúrgica gironina. La manca dels primers quaderns del responsorial de Sant Feliu de Girona, ens impedeix de saber si aquest també els tenia en aquesta diada i si les peces seguien el mateix ordre en ambdós manuscrits. La llista de responsoris copiada en lletra de la segona meitat del segle XIV en la part superior del marge dret del f.1, mostra que en aquesta data, a la catedral, els responsoris primitius del manuscrit havien estat substituïts pels del mateix ofici matinal del dia de Nadal.¹⁴

Segueixen els textos de les matines de l'Epifania -n. 8-11-, festa que en el responsorial conserva el títol d'"Apparitio", que sembla ser de tradició hispana perquè també figura en l'Oracional festiu de Verona¹⁵ i en l'Antifonari hispànic de León.¹⁶ En canvi, l'Antifonari de Sant Feliu de Girona, en la part de les antífones ja porta el títol d' "Epiphania Domini"¹⁷, cosa que fa pensar que el manuscrit també emprava aquesta terminologia en la part del responsorial ara perduda. En l'esmentada consuetud de l'any 1360, fol. 29v també s'anomena Epifania. D'aquesta celebració només s'han conservat quatre textos, tots ells comuns amb altres responsorials. Com que aquest ofici, en la litúrgia catedralícia, tenia nou lectures, cal pensar que a la llista li manquen cinc o més textos.

El text conservat del responsorial continua amb els responsoris d'Al·lelúia propis de l'ofici matinal de la dominica de comiat d'aquest cant, també anomenada de Septuagèsima, en iniciar les tres setmanes mig penitencials prèvies a la Quaresma pròpiament dita -n. 12-16-. De la sèrie primitiva

¹⁴ Cf. Nota 8.

¹⁵ J. VIVES, *Oracional visigòtic*, Barcelona 1946, n. 386.

¹⁶ L.BROU-J.VIVES, *Antifonario visigòtic mozàrabe de la catedral de León*, Barcelona-Madrid 1959, p.113.

¹⁷ MARQUÈS-GROS, "L'Antifonari...", p.253.

només conserva les cinc últimes peces, totes elles ja conegudes per altres responsorials. Aquesta secció de responsoris quedà inacabada, sense rúbriques ni caplletres, senyal inequívoca que es copià per inèrcia en un moment que l'ofici ja havia estat suprimit del culte catedralici. Després venen sis responsoris de la sèrie d'Adam, trets dels dos primers capítols del llibre del Gènesi, la lectura del qual s'iniciava precisament en aquesta dominica –n. 17- 22-. La llacuna que hi ha entre els folis 2v-3, ens impedeix de conèixer ls peces finals de la llista.

Segueixen, també conservats de manera parcial, els responsoris de les dominiques de Sexagèsima i de Quinquagèsima. Els de la primera sèrie –n. 23-29-, són trets dels capítols 18 i 22 del Gènesi i de passatges evangèlics. Només n'hi ha set, cosa que fa pensar que hi manquen dos o més responsoris. Dels de Quinquagèsima –n. 30-32-, només se'n conserven tres. Tenen caràcter penitencial, com a preparació del temps quaresmal que s'havia d'iniciar el dimecres vinent de Cendra.

La part conservada del responsorial ens porta ja al tercer diumenge de Quaresma, del qual es conserven vuit responsoris –n. 33-40- dedicats a comentar la història de Josep, capítols 42-45 del Gènesi. Tots aquests responsoris ja són coneguts per altres fonts litúrgiques. El n. 36 porta dues vegades el cant del "Gloria", indicant amb això que ha de ser cantat com a tercer responsori d'un dels nocturns de matines.

Una altra interrupció, aquesta vegada més llarga, ja ens porta als responsoris de les matines del Dissabte Sant –n. 41-44-, dels quals només s'han conservat les quatre últimes peces. Per sort aquesta part del responsorial ja pot ser comparada amb els llocs corresponents de l'Antifonari de sant Feliu de Girona –n. 60-68-, i comprovar que segueixen el mateix ordre. Al davant, hi manquen, doncs, sis peces que segurament eren les mateixes de l'esmentat antifonari, sobretot si tenim present que els textos litúrgics de la Setmana Santa foren fixats molt més abans que els de la resta de l'Any Litúrgic. L'Antifonari de Sant Feliu, al final, afegeix el responsori de tipus pasqual "Alleluia, vespere autem sabbati" –n. 69-, per a ser cantat a les primeres vespres de Pasqua. Deuen tractar-se de les primeres vespres resades el dissabte a la tarda perquè en aquests segles la Vetlla Pasqual s'avançava a les tres de la tarda segons consta en l'esmentada consuetud gironina.¹⁸ El nostre responsorial

¹⁸ Girona, Arx. Cap., ms.9, fol. 55v.

sembla presentar un ordre de la celebració de la Vetlla Pasqual més arcaic perquè encara no té l'esmentat responsori de vespres.

Per les matines de Pasqua, el nostre responsorial, d'acord amb el costum litúrgic romà de l'edat mitjana, només presenta tres responsoris –n. 45-47-, corresponents a les tres lectures de l'ofici matinal. Són els mateixos responsoris de l'Antifonari de Sant Feliu –n. 70-72, de l'esmentada edició-. En canvi hi ha diferències en les verbetes que perllonguen el cant del tercer i últim responsori. Mentre l'Antifonari de Sant Feliu només en té tres, els fragments de la catedral en porten quatre. Tres són iguals, però en diferent ordre, més el text “Hodie...regi celi” –n. 50-. Segueixen encara deu altres responsoris pasquals per a les matines de les fèries de l'octava pasqual –n. 52-61-. L'Antifonari de Sant Feliu –n.76-87-, també té una llista semblant formada per les nou primeres peces dels fragments de la catedral i tres altres peces pròpies. L'últim responsori dels nostres fragments, però, manca en l'esmentat antifoner de Sant Feliu.

En ambdós manuscrits segueixen dues llistes de responsoris per les dominiques del temps pasqual prèvia a la festa de l'Ascensió. La primera, formada per tretze peces –n.62-74-, és idèntica en els dos manuscrits, amb l'única diferència que en els nostres fragments s'adjudiquen a la dominica segona de Pasqua, i en l'Antifonari de Sant Feliu –n.88-100- porta el títol genèric de “Responsoria cum Alleluia”, senyal evident de que aquest últim, almenys en aquest punt, presenta una terminologia més primitiva. La segona llista, en canvi, presenta força divergències en els dos manuscrits. En els fragments de la catedral té deu peces –n.75-84-, i és adjudicada a la dominica quarta després de Pasqua, mentre que en l'Antifoner de Sant Feliu només compta amb nou peces –n.101-109- i, com la llista anterior, també porta el títol de “Responsoria cum Alleluia”.

En els dos responsorials segueix la festa de l'Ascensió. Els fragments de la catedral tenen catorze responsoris, amb la verbeta “In eadem quippe” posada després del responsori “Viri galilei quid admiramini” –n. 85-98-, mentre que l'Antifonari de Sant Feliu només en té dotze, encara que també amb l'esmentada verbeta posada després del citat responsori –n.110-121-. Hi ha també canvis en l'ordre d'alguns textos.

Quelcom de semblant succeeix en les llistes de responsoris de la festa de la Pentecosta. Els fragments de la catedral presenten dotze responsoria i la verbeta “Lumen de lumine” posada després del responsori “Loquebantur variis linguis” –n. 99-111-, mentre que l'Antifonari de Sant Feliu té tretze res-

ponsoris i les verbetes “Alme rex Christe” i “Lumen de lumine”, posades també després del citat responsori “Loquebantur” –n.122-136-. En l'ordre de les peces també hi ha canvis.

Els fragments acaben amb quatre responsoris “De David”, que cal fer servir en les matines des de l'octava de la Pentecosta fins el dia 1 d'agost –n. 112-115-. Aquests mateixos responsoris, en l'Antifonari de Sant Feliu, en canvi, porten el títol “De historia regum” –n.137-153-. Després, com en el citat antifonari, devien seguir les col·leccions de responsoris “De sapientia”, “De Iob”, “De Tobit”, “De Iudit”, “De Ester”, “De Machabeorum”, “De Istoria Prophetarum”, “In Sancta Trinitate”, i els del santoral.

Per tot el que fins ara hem dit, sembla que la disposició dels textos en els fragments de responsorial de la catedral és quelcom més arcaica que la de l'Antifonari de Sant Feliu. On sobretot això es nota més clarament és en el títol d'”Apparitio” donat a la festa de l'Epifania i en la manca del responsori “Alleluia, vespere autem sabbati” –n. 69- per a les primeres vespres pasquals del Dissabte Sant. En canvi, l'adjudicació explícita de les llistes genèriques “Responsoria cum Alleluia” de l'Antifoner de Sant Feliu a les dominiques segona i quarta de Pasqua, tal com es troben en els fragments catedralicis, sembla indicar un pas endavant en la fixació dels textos litúrgics. Tot això no ens ha pas de sorprendre perquè en el primer terç del segle XII encara hi havia força llibertat en copiar els textos litúrgics, especialment els de cant, que potser fins i tot quedaven a l'albir dels mateixos cantors que els havien d'interpretar en les cerimònies litúrgiques. Només serà a partir de l'any 1200, en compondre's les consuetes, que els textos litúrgics quedaran fixats, amb la consegüent eliminació i pèrdua dels textos que no calia utilitzar.

Aquests fragments de responsorial, amb tot i no ser molt extensos, ens permeten reconstruir força bé un llibre litúrgic antic de la catedral de Girona, i alhora ens mostren que entre els copistes que actuaven entorn d'aquest important centre eclesiàstic, al primer terç del segle XII, encara hi havia força llibertat en la selecció dels textos litúrgics de cant.

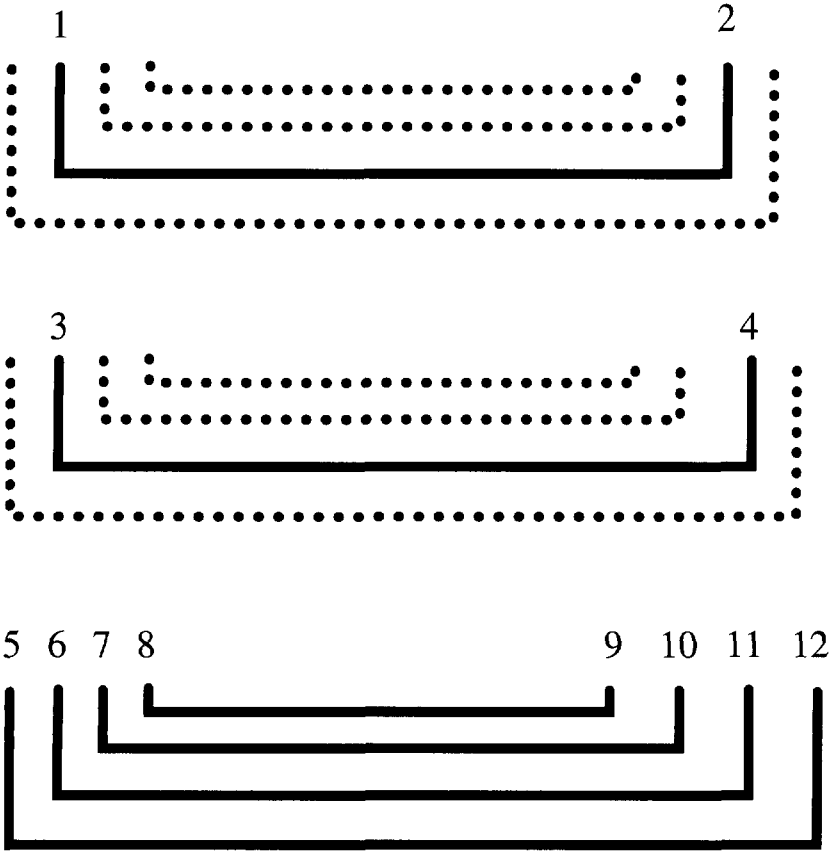

Fig. 1. ACA, Frag. 8, fol. 5v Fig. 1. ACA, Frag. 8, fol. 5v Fig. 1. ACA, Frag. 8, fol. 5v
Fig. 1. ACA, Frag. 8, fol. 5v Fig. 1. ACA, Frag. 8, fol. 5v Fig. 1. ACA, Frag. 8, fol.

Amare de ces. p. M. uheres. r. p. R. In
ANGELVS domini descens
Et accedens voluit la-
mulieribus sicut am-
tum queris lam sure ut venite & uide-
ni. s. l. l. u. g. a. v. Cantu en me s in
nes in monumentum uiderunt iuuenem
stola candida & obstupuerunt qui dicit il-
do- mi- ni locuti s est mulieribus do-
queris. s. l. m. s. u. r. e. u. t. u. e. n. i. t. e. & u. i. d. e. r. e.
queris. v. Ihesu- m que ratis nazare ni

Fig. 2. ACA, Frag. 8, fol. 5v